

ostallog, zapaža Braun, svedoči i o profesionalno urađenom poslu KGB-a u sprečavanju aktivnosti disidenata i njihovog popularisanja kao mogućih stožera otpora (Brown 1996). Međutim, za razliku od blokiranih i neoperativnih disidenata, nacionalisti su dobro znali kako treba pružiti otpor koristeći naciju kao nezavisan prostor izuzet od totalitarne i imperijalne kontrole. Raspaljujući nacionalna osećanja i budeći lojalnost naciji, nacionalisti su stvarali alternativno društvo (Motyl 2000). Motil otvoreno prigovara istočnoevropskim liberalima što nisu prilazili masovnom nacionalizmu i što su "kruto žrtvovali realnu slobodu na oltaru tvrdih neelastičnih liberalnih principa", čime su pretvorili liberalizam u politički beznačajnu filozofiju i potcenili političke projekte kao nacionalizam. Motilovom objašnjenju sovjetskog sloma može se uputiti nekoliko prigovora. Premda malo ko sumnja da je nacionalno pitanje bilo važan činilac, teško je pokazati da je bilo i presudni. U istoriji SSSR-a bilo je mnogo više socijalnih sukoba (seljačkih i radničkih buna) i političkih (unutarpartijskih) nego međunacionalnih. Mnoge nacije tek sa ulaskom u sovjetsku federaciju stekle su nacionalni identitet pa su, kako je Levin uočio, sovjetsku državu u znatnoj meri osećale kao svoju. Da je SSSR bio etnički homogen kao Kina verovatno se ne bi raspao, ali to ne znači da su nacionalni pokreti bili ključne poluge društvenoekonomskih i političkih promena. Rutland procenjuje da su od 140 miliona neruskog stanovništva (48% od ukupnog sovjetskog) masovna etnička kretanja, naročito na Baltiku, Kavkazu i Ukrajini, zahvatila možda svega 10% sovjetske populacije. Ovi konflikti možda su se mogli regulisati onako kao što je činila Indija u Kašmiru, Turska sa Kurdima ili Britanci u Severnoj Irskoj. Etnička kretanja u SSSR-u nisu imala važnu ulogu zato što su mogla da pokrenu mase, već otuda što su stvorila strukture moći za nezadovoljne elite (Rutland 1998). Jeljcina supodržale sve ostale republike u razbijanju savezne države tek posle puča avgusta 1991. Dakle, pitanje je da li se u vremenskom pogledu i po stvarnom učinku etnički činioци uopšte mogu izjednačiti sa ekonomskim i vojnim, akamoli isticati kao odlučujuće poluge sloma? Osim toga, Motilova neskrivena kritika liberalnih disidenata, zato što nisu sagledali srodnost liberalizma i nacionalizma i zato što se nisu zajedno sa nacionalistima borili protiv socijalizma, svojevrsna je normalizacija destruktivnog poslesocijalističkog nacionalizma i konkretizacija ogoljenog stava da su u borbi protiv socijalizma sva sredstva legitimna. Navijačka kritika ove vrste ne može biti osnova odmerene analize složenih procesa.

Oktroisano raspuštanje sovjetske federacije bilo je posledica procene centra da u novoj ekonomskoj i vojnopoličkoj situaciji neće moći da kontroliše periferiju. Kriza na horizontalnom planu, tj. sukob između centralne vlasti i 15 republika, bila je posledica krize na vertikalnom planu, one unutar KP SSSR-a, tj. sukoba konzervativaca i liberala i samog toka perestrojke, a nije obrnuto, perestrojka bila posledica pritiska republika. U ekonomskom pogledu slom je usledio iz prebrze decentralizacije lišene tržišnog sistema koji bi zamenio plan. Došlo je do ekonomskog vakuuma. Istovremeno je glasnost stvorila politički vakuum, jer je iščezao javni neprijatelj-kapitalizam, bez koga su sovjetski građani odbijali da se odriču (nije više bilo opravdanja za niski standard i diktaturu). Javni neprijatelj-kapitalizam dugo je homogenizovao ne samo partiju nego i federaciju. Mir kao prioritetni cilj tražio je rekonstrukciju ideologije, jer državu više nije trebalo držati u pripravnim ratnim stanju. Drastična redukcija vojske potkopala je važan oslonac KP SSSR-a. Integracija SSSR-a zavisila je od spoljnog neprijatelja i od održavanja lagerske napetosti, a oslabila je kada i vizija o pretećoj opasnosti izvana. Zapadnoevropske zemlje takođe su osetile potres zbog nestanka globalnog javnog neprijatelja-komunizma, ali posledica nije bio secesionizam nego jačanja separatizma (Barth 2001).